

Möller István és az esztergomi főszékesegyház

Hild József 1867. március 6-i halálát követően a lipótvárosi plébániatemplom építését július 6-án Ybl Miklósrá bízta. Már ez idő tájt mutatkoztak a pesti templomon azok a műszaki hiányosságok és kivitelezési problémák, amelyek a kupola 1868. január 22-i tragikus beomlásához¹ és a rosszul épített falak ezt követő részleges visszabontásához vezettek. Talán e problémáknak már a tragédiát megelőző felismerése vezetett arra, hogy Hild elhunytát követően az esztergomi bazilika építését is felülvizsgálják, és talán ennek köszönhető, hogy a műszaki vizsgálatot végző bizottságban Friedrich von Schmidt és – Scitovszky János érsek 1866. október 19-i halálát követően 1867. január 20-án esztergomi érsekké kinevezett és május 16-án székét ünnepélyesen elfoglaló Simor János építész – Lippert József mellett Ybl is helyet kapott. 1867. szeptember 1-jén Bécsben kelt, a vizsgálat eredményeiről szóló jelentés az alkalmazott „etelsbergi kő” időjárással szembeni csekély ellenállásában, bizonyos épületrészek tetőzetének és vízelvezetésének hiányosságai folytán adódó beázások miatti nedvesedésben, a falak nem megfelelő szellőztethetőségében és a homlokzati főpárkányok esetleges csúszásában látta a fő problémákat. Az épülőfélben lévő előcsarnokot egyenesen veszélyesnek minősítették, javaslatokat adva annak szerkezetileg alkalmasabb befejezésére.

A kupola és a Hild által épített tetőzet műszakilag többé-kevésbé alkalmasnak bizonyult a jelentés szerint.²

E rövid előzményt azért érdemes megemlíteni, mert Möller István építésznek (később műegyetemi tanárnak) az esztergomi Nagyboldogasszony- és Szent Adalbert-főszékesegyházon kifejtett tevékenysége is – megbízója, Vaszary Kolos bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek körültekintését dicsérendő – először műszaki felülvizsgálatra terjedt ki. Möller ez ügyben 1910. június 24-én báró Forster Gyulával, a Műemlékek Országos Bizottságának (MOB) elnökével ment először Esztergomba.³ A feljegyzésekből, jelentésekből nem derül ki, hogy az érsek és az esztergomi születésű Forster között (aki az esztergomi érsek jogi tanácsadója is volt) milyen korábbi egyeztetésekre került sor, sem az, hogy a MOB elnöke miért Möllert választotta a feladat végrehajtására.⁴ Az mind Möllernek az érsektől származó megbízásaiból, mind később Lux Kálmán várhegyi tevékenységéből és Lepold Antal kanonok, főszékesegyházi plébános tudományos munkásságából világosan látszik, hogy a magyar műemlékvédelem intézményét és a római katolikus egyházat (esetünkben az esztergomi érsekséget) szoros, egymás – elsősorban kulturális, műemlékvédelmi, művészeti – tevékenységét támogató szálak fűzték össze, céljaikban azonosultak. Ehhez hozzájárultak a művé-

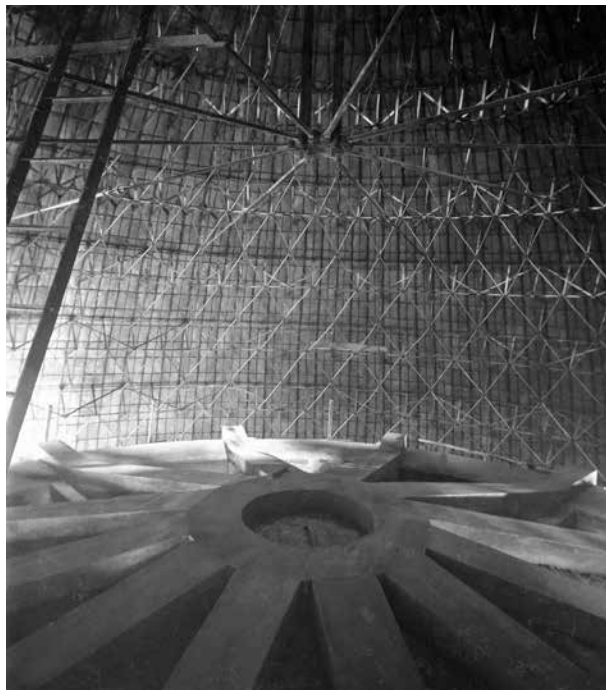
1 KEMÉNY Mária: *Szent István-bazilika – Építészet, város, történelem*. Budapest, Terc Kiadó, 2010. 71–87.

2 Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban: EPL) Simor iratok Categoria H. Nr. 5941/1880.

3 Möller 1890-ben, gróf Khuen Antal halála után lett a MOB második építész (Schulek Frigyes bizottsági építész mellett), 1894-ig töltötte be ezt a posztot. 1902-től egészen haláláig volt a bizottság tagja. Báró FORSTER Gyula: A műemlékek védelme a magyar kormány visszaállítása óta. 1867–1902. In: *Magyarország műemlékei*, I. Szerk. Uő. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1905. 8–10; A Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága és a Műemlé-

kek Országos Bizottsága tisztségviselői és tagjai (1872–1949). Összeáll. GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY Katalin. In: *A magyar műemlékvédelem korszakai* (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 9.) Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996. 267–276.

4 Forster Gyula édesapja, Forster János (1810–1891) az esztergomi érsekség jószágigazgatója volt. Kopácsy József veszprémi püspökként 1831-ben nevezte ki gazdasági írnokává, majd Kopácsyt Esztergomba követte, amikor elfoglalta a hercegprímási széket, később Scitovszky János érseket szolgáltatta. Lásd SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, III. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1894. 657–658.

1. „A kupola tetején végzett vasbeton erősítő munkák”
Hollenzer László fényképsorozata (25. felvétel), 1913
Esztergomi Prímási Levéltár, Fényképtár, no. 3119

szeti, archeológiai kérdésekben jártas vagy legalábbis azokra fogékony, e tekintetben is nagy műveltségű érsek és közvetlen környezetük, tanácsadóik, akik a műemlékek megőrzése, a szakemberek véleménye iránt nyitottak és elfogadók voltak.⁵

Möller főszékesegyházon végzett – eddig meglehetősen hézagosan ismert – tevékenységéről a MÉM MDK Tudományos Irattárában őrzött naplói, jegyzetei, a Tervtárban lévő rajzai⁶ és a Prímási Levéltár gyűjteményében lévő hivatalos iratok és tervek tájékoztatnak. Első jelentését három nappal első látogatását követően, 1910.

június 27-én készítette.⁷ Az állapotfelvétel során a bazilika tervei nem álltak rendelkezésre, továbbá a bejárásra szükséges idő sem mutatkozott elégségesnek. Möller jól átgondolt terv szerint építtetnek tartotta a bazilikát, amelynek állapota nem ad okot aggodalomra. A kövek nem voltak kifagyásnak kitéve. A keresztház északi és déli homlokzati falain függőleges repedések mutatkoznak, amelyek nem a kupola nyomása miatt, hanem alapozási okokból keletkeztek, szemrevételezés alapján feltételezte, hogy az alapok nem egyforma mélységben készültek, és felhívta a figyelmet, hogy ezt alapfeltárás tudná pontosítani. Az altemplom a keresztház keleti része alattig terjed, így itt az alapozás mély, míg nyugaton az alapok megsüllyedtek. A repedések beálltak, tovább nem terjednek. Régi repedések a nyugati homlokzaton és másutt is előfordulnak. A tetőknél az esővíz, az alapoknál a talajvíz a falakba jut. Az altemplom északi és déli folyosói túlnyúlnak az alapokon, ezért boltozataik átáztak. Délen ugyanitt felszíni forrás is látszik, amely áztatja az alapokat. A szellőztetés hiányának káros következményeire hívja fel a figyelmet a templomban és altemplomban: „izzadóvíz” jelentkezik a falakon. A műszaki karbantartás évtizedes hiányának és főleges javítások (például az oszlopok „portlandcementtel történő bevakolása, mely különben még bajt is okozott”) nyomaira hívja fel a figyelmet. A kupola legfelső felmagasításánál utólagos falkötővasakat jegyez le, amelyek előnytelen helyzetűek, ezért a falakat meggyengítették. Kéri az érseket, hogy a régi székesegyházból fennmaradt kőfaragványok összegyűjtését és méltó elhelyezését, bemutatását múzeumi keretek között szorgalmazza.

A jelentés azért is különösen fontos, mert előrevetíti Möller számos építészeti, műszaki beavatkozását a főszékesegyházon, továbbá olyan problémákra is felhívja a figyelmet, amelyek további, bizonyos esetekben ma is meglévő (vagy ismét jelentkező) gondot jelentenek.

„A templom nem részesült kellő műszaki gondozásban” – írja Möller naplójában idézett jelentésében.⁸ Simor János érsek haláláig, 1891-ig volt biztosítva az épület

5 Az esztergomi példához lásd MAROSI Ernő–BARDOLY István–MÁRKÓJA Csilla: Lepold Antal levelezése az esztergomi vár feltárájáról 1934–1938. *Enigma*, 25. 2018. 96. sz.; további példa a katolikus egyház és műemlékvédelem intézménye törekvéseinek egymást erősítő viszonyára: BARDOLY István: Régi dal – érseki köszönet a Műemlékek Országos Bizottságának Kalocsáról 1909-ben, avagy egy restaurálás elfeledett születésnapja. *Műemlékvédelem*, 57. 2013. 419–421.

6 A 2016 tavasza óta dobozokban először a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Táncsics utcai székházából intézményen belül a költözését váró, majd három év után jelenleg, immár a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK) állományában fo-

lyamatban lévő kicsomagolását követően ismét kutathatóvá váló anyagnak Bardoly István által gondozott tudományos irattári részét az ünneplélt jóvoltából és segítőkész közreműködéséről kísérvé 2011-ben (akkor még a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalban) sikerült megismernem, amiért ezúton is múlhatatlan hálámat fejezem ki.

7 EPL Ecclesiasticum, 4612/1910. [6141/1910.]: Möller István jelentése Forster Gyulának a főszékesegyház állapotáról. 1910. július 1-jén Forster Gyula jelentést tett az érseknek, mellékletként másolatban küldte meg Möller jelentését. Möller naplójában kivonatoltan közli: MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 117.

8 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 117.

rendszeres műszaki felülvizsgálata, amint azt Lippert József 1891. március 5-én Bécsben kelt kérvényéből tudjuk, aki hercegprímási építészeti minőségében negyedévente vizsgálta a bazilika minden részletét, és tett erről jelentést.⁹ Vaszary érsek Möller figyelmeztetését megfontolva 1911. január 1-jén megbízást adott az építésznek a főszékesegyház műszaki felügyeletére.¹⁰

Első teendői ebben a minőségében a hajó és szentély fölött cseréppel, mindenütt máshol vörösrézrel fedett tetőkre szólították. Naplójában gondosan lejegyezte a héjalás hibáit, korábbi „szakavatatlan” javításait és az ezekből adódó problémákat, javaslatokat is megfogalmazva. Így például azt, hogy a tetőcserepek közül a vakolatdarabok a csatornákat betöltik, amelyek kimosdultak, és a csapadék a falakat áztatja, vagy hogy az előcsarnok vas tetőszerkezetét gyengének ítélte, ezért idővel a főtartók közé „erősítő szerkezet teendő”. A tetőjavítási munkák során a külső kupola-körüljáró és a déli toronyhoz vezető külső összekötő terasz vízbehatolás elleni védelméről 1912 során gondoskodott.

1911 nyarán fiaival, Károllyal és Istvánnal a főszékesegyház felmérését kezdte meg, és az az évi munkaprogram megállapításán és költségvetés elkészítésén dolgozott.¹¹ Az 1913. év végére elkészült, 1:50 léptékű felmérése azért is különösen jelentős, mivel 2017-ig e felmérések szolgáltak alapjául (kisebb hibái ellenére, és éppen ezek miatt állandó felhasználását lekövethezően) a főszékesegyház építészeti beavatkozásainak, javításainak.

1911 októberében arról ad hírt, hogy az alapot a nyugati oldalon kiásatta, megfelelőnek találta, süllyedésre utaló nyomot nem látott.¹² Ezzel összefüggésben a belső kupolahéjon végzett megfigyelései alapján annak és a keresztház végfalainak deformációját földrengésnek tulajdonította, és elrendelte a kupolahéj bolthátának ma is látható vasbeton bordákkal és gyűrűkkel való megerősítését (1–2. kép).

Ez évben még egy fontos, a liturgikus enteriőrt érintő megbízást kapott a káptalantól: a Kiss György szobrász által a keresztház északi oldalán lévő Szent István király oltárra készítendő, három kassai vértanút ábrázoló szobor számára az oltár építészeti átalakítását. Kiss Györgynek nem ez volt az első jelentősebb mun-

2. „A boltzott kupola tetején a földrengés elleni biztosítás végett készült vasbeton erősítések”
Hollenzer László fényképsorozata (26. felvétel), 1913
Esztergomi Prímási Levéltár, Fényképtár, no. 3120

kája a bazilikán. 1894-ben a Pietro Bonanni által négy évtizeddel korábban emelt Szent Márton-mellékoltár oltárépítményére a predellát és annak bronz domborműveit készítette, továbbá *Boldog Kinga*-, *Szent Márton*- és *Szent Jolánta*-márványszobrokat faragta. 1897-ben a Jézus Szíve-mellékoltárt és szobrait készítette. 1901-ben az ő vasbordákkal erősített horganyöntvény szobraira cserélték le Marco Casagrande 1840-es évek első felében készült és a főszékesegyház dunai homlokzatának attikájára felállított, monumentális, puha kőanyaga miatt erősen pusztuló, súlyával az épületszerkezetet veszélyeztető *Szent István*-, *László*- és *Religio*-szobrát.¹³ 1909-ben az előcsarnok kapujának két oldalára *Telegdi Csanád esztergomi érsek* és *Nagy Lajos király* szobrát faragta Maszlaghy

9 EPL Simor iratok Categoria H. Nr. 1650/1891.

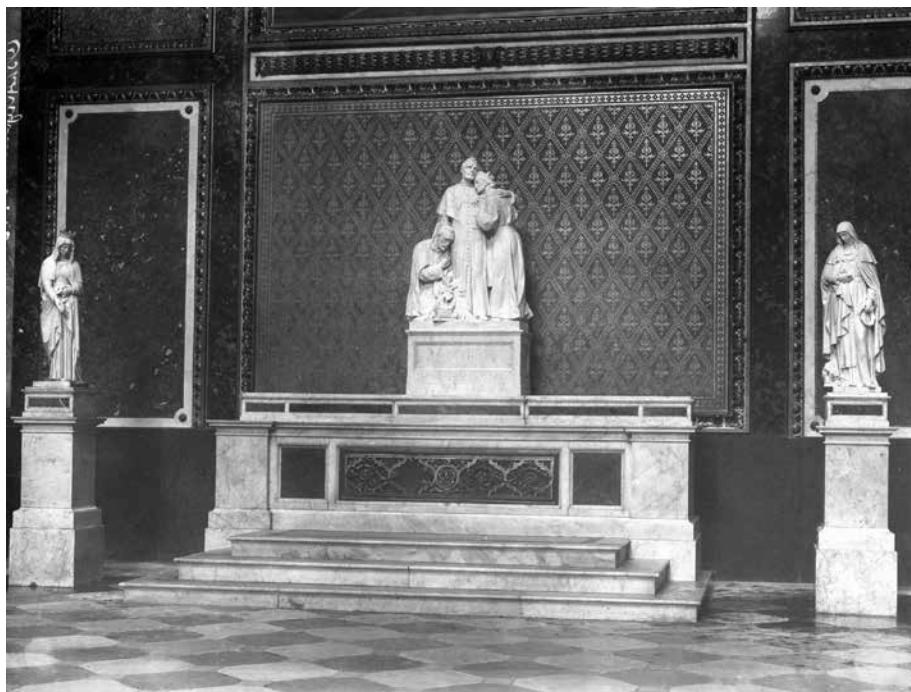
10 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 117. – az 1910–1911. évek adatai innen származnak.

11 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 119.

12 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 118.

13 Casagrande esztergomi attikaszobrainak készítéséről lásd SZERDA-

HELYI Márk: *Külföldi szobrászok munkássága Magyarországon a 19. század első felében. Áttekintés a hazai szobrászat 1800-tól 1855-ig terjedő időszakáról, különös tekintettel a bécsi művészek szerepére.* Doktori disszertáció. Budapest, ELTE, 2009. 198–202. Casagrande evangélista szobrai már korábban pusztulásnak indultak és eltávolításra kerültek. Szobrainak bizonyos töredékei évtizedeken keresztül a bazilika kiállításán voltak láthatók. Szent László, valamint Szent Péter és Pál

3. „Szt. István-oltár az 1913. évben beállított kassai vértanúk szobrával”
Hollenzer László fényképsorozata (9. felvétel), 1913
Esztergomi Prímási Levéltár, Fényképtár, no. 3103

Ferenc és Pór Antal kanonokok megbízásából.¹⁴ A minden bizonnyal a kassai vértanúk – már Pázmány Péter kezdeményezésére megindult – 1905-ben történt boldoggá avatása miatt végzett oltárátalakítás Möller és Kiss közös munkájaként 1913-ban már készen állt (3. kép).¹⁵

Möller István tervei alapján ez idő tájt készült további munka a főszékesegyház altemplomának, északon és

délen a homlokzati falak síkján kifelé túlnyúló kripta-folyosói és ezek előterei átázás elleni védelmének biztosítása volt. Möller ezt a főfalak mentén „föld alá helyezett légszárító csatornák” készítésével az említett altemplomi helyiségek padlóinak betonburkolatával és boltozataik szigetelésével érte el (4. kép). 1912. december 31-én kelt jelentése alapján a déli oldali altemplomi

feje, további vélhetően Casagrandéhoz köthető szobortöredékekkel (angyalalakok – esetleg a Vallás allegorikus alakja kísérfőfiguráinak, illetve Szent Máté attribútumának – fejei) a főszékesegyház előcsarnokának lépcsője alatti altemplomi helyiségben vannak, csakúgy, mint Kiss György 1975 után eltávolított homlokzati horganyöntvény szobrainak maradványai. Innen került Casagrande Szent István-feje a 2012-ben kialakított új kiállításra. Három nagy méretű fejtöredéke a prímási palota kertjének Duna felőli kerítésének falába, az északnyugati saroknál került beépítésre. Az Erzsébet park később került feltöltésre, így korábban e – jelenleg a talaj fölött lévő – fejek két-három méteres magasságban díszítették a kőfalat.

- 14 Két további, a bazilikához kapcsolódó munkája: a két említett kanonok megrendelésére 1906-ban készített, a szentélylépcső előtt álló bronz kandeláber Szent István, Imre és László alakjaival, valamint a Pór Antal 1905-ös megbízásából készített *Patrona Hungariae*-szobor a főszékesegyház előtti téren.
- 15 A Pietro Bonanni által 1854–1856 között készített eredeti oltárról ar-

chív ábrázolást, fényképet nem ismerünk. Az oltár mellett posztamenten álló *Szent Erzsébet-* és *Szent Margit*-szobrok minden bizonnyal erről kerültek áthelyezésre jelenlegi helyükre. A két Árpád-házi női szobornak esetében Pietro Bonanni szerzőségét illetően az utóbbi időben kétely merült fel. Lásd Ildikó KONTSEK: *Rebirth of the basilica*. In: *Az Esztergomi Bazilika/Die Kathedrale zu Esztergom/The Basilica of Esztergom*. Szerk. Margit BEKE. Strasbourg, Editions du Signe–Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, 2011. 87. 118, 120. kép. A két szobron szignót nem fedeztem fel. A szobrok késő klasszicista stílusa, megformálása és kivitele egyezik a főoltár bizonyosan Pietro Bonanninak tulajdonítható férfiszenteket ábrázoló szobraival (a szobrok feliratai ugyanakkor eltérnek, de ez nem jelent számottevő különbséget). Testtartásuk, részleteik (például a ruhák gondosan és gazdagon omló redővetései, gyűrődő drapériája vagy az alakokat kiegészítő tárgyak – mint a korona, koponya, kard, könyv, virág – már-már kedélyes alkalmazása, vagy a kezek, arcok, szemek formálása) azonos művészt sejtetnek.

4. „A déli külső kripta vakolatlan falakkal, nyitott sírhelyekkel a nedvesség behatása ellen már megvédett állapotban ábrázolva” Hollenzer László fényképsorozata (4. felvétel), 1913 Esztergomi Prímási Levéltár, Fényképtár, no. 3098

5. „Középső oszlopcsnak a kriptában” Hollenzer László fényképsorozata (2. felvétel), 1913 Esztergomi Prímási Levéltár, Fényképtár, no. 3096

helyiségben feltörő karsztvízforrás „további felfakadása meg lett szüntetve” (hogy milyen módon, erre vonatkozó adatunk nincs).¹⁶

Az altemplom oszlopcsnakában károsító hatású korábbi beavatkozások jegyezte le az oszlopok és kövek portlandcementes vakolattal végzett bevakolását.¹⁷ Erről az állapotról tájékoztat Hollenzer László ekkor készült fényképe (5. kép). E vakolat eltávolítása minden bizonynyal Möller javaslatára, ebben az időben történetelt, az egymagukban álló oszlopok vízszintes vájtatolása ezt követően szűnt meg. Szintén ő hívta fel a figyelmet a hájó és szentély ablakai melletti lapos tetős tetőteraszok

(„udvarok”) közrefogó falainak pusztuló vakolatára, és javasolta azok teljes felületű eltávolítását. Ekkor alakult ki e falak jelenleg is meglévő vakolatlan állapota (6. kép).

Az előcsarnok alatti altemplomi terek beáztak, mert az előcsarnok burkolatának tartosí vörösmész-kő lapjai között a víz beszivárgott. Vizsgálati alapján az előcsarnok alapját téglából épültnek írta le.

Hollenzer László harminckilenc felvételből álló fotósorozatot készített a főszékesegyházról, Möller munkáival összefüggésben, hiszen számos felvételén a kivitelezés befejeztét közvetlenül követő állapot látszik és dokumentatív képfeliratai is erről tanúskodnak.¹⁸ Ezek

16 Möller jelentésének kivonatát egy, 2011–2012-ben még az Esztergomi Főszékesegyház Bazilika Gondnokságának irattárában lévő, a bazilika vízvezetéséhez adatokat szolgáltató, 1965-ben összeállított akta őrizte (EPL XXVI. kategória 334/1912. sz. iratra hivatkozva). Ugyanebben az aktában egy ismeretlen szerzőségű, 1965-ben kelt feljegyzés arról tájékoztatott, hogy a Bakócz-kápolna alatti altemplomi teremben lévő, karsztvíz táplálta medencében egy kanonok korábban vakgötteket tenyészített, ám ez a medence később (talán Möller beavatkozását követően?) kiszáradt, és betömték. Az időközben gyakorlatilag megszüntetett, a bazilika épületének műszaki felügyeletét is ellátó „gondnokság” irattárát

2017-ben már nem találtam a főszékesegyházban korábbi helyén.

17 A kupoladob oszlopainak károsító hatású portlandcementes vakolását is említi: MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, Itsz. K 124.

18 Az üvegnegatívok egy része a MÉM MDK Fotótárában található (Itsz. 5012N–5013N, 5015N, 5017N–5027N, 5029N–5038N, 5040N–5049N). A Prímási Levéltár Fényképgyűjteményében őrzött (korábban nem azonosított) pozitívsorozatot Möller szignálta, a képaláírások is feltehetően tőle származnak. Ez – pontosabban a sorozat kilencedik felvételének (lásd 3. kép) képfelirata – alapján a soro-

6. „A délkeleti felső udvar nyugoti nézete. A falak rendezésének munka közötti felvétele”
Hollenzer László fényképsorozata (18. felvétel), 1913
Esztergomi Prímási Levéltár, Fényképtár, no. 3112

tehát az 1911–1913 között végzett, az elmaradt műszaki gondozás hiányából fakadó, „elodázhatatlan” beavatkozást igénylő feladatokról készültek.¹⁹

Möller esztergomi jegyzetfüzeteiben Priol Alajos neve 1911-től folyamatosan felbukkan. 1911 szeptemberétől Priolt munkavezetőként alkalmazta a bazilika kivitelezési munkái során.²⁰

A konkrét tennivalókra vonatkozó napló és jegyzetfüzeti bejegyzések 1912 után megritkultak ugyan, de Möller még 1933-ban és a következő, halála évében is

részt vett „a bazilika restaurációjának folytatásában”. Ezek a munkák csakúgy, mint az 1910-es évekbeliek, elsősorban az állagmegővésre vonatkoztak: kőcserékre (például a lábzatokon és a toronyteraszok ballusztereinél), kőkonzerválásra és javításra, pótlásra, korrodált vasszerkezetek cseréjére, homlokzati köfelületek, attikafalak lefedésének, alapfalak nedvesség elleni védelmének biztosítására, padlóburkolatok, vakolatok, nyílászáró szerkezetek, falkötő vasak javítására, kiegészítésére, az előcsarnok-mennyezet vasbeton megerősítésének tervezésére és hasonló feladatokra.²¹ Különösebben látványos vagy jelentősebb belsőépítészeti beavatkozás (az említett Szent István-oltáron, amelyben csak közreműködőként vett részt és az eltávolított vakolatú – többnyire félreeső területeken lévő – falfelületeken kívül) nem köthető az építész nevéhez.

„Az esztergomi Bazilika restaurálása folyik, Möller István műegyetemi rendes tanár vezetése mellett. Megtekintettük ezt a nagyszerű munkát, melyet a hírneves magyar restaurátor oly nagy odaadással, oly páratlan szakértelemmel és csodálatos szeretettel végez, [...] a legraffináltabban kigondolt eszközökkel, bár az anyagiak hihetetlenül kis mértékben állnak a kitűnő professzor rendelkezésére. Érdeemes látnivalók vannak itt a 100 éves épületen, olyanok is, melyekről ma is tanulhatunk. Például a nagy kupola tetőzete egyszerűségében meglepő lapos falkötő-vasakból készült, mely faanyag nélkül hordja a rézborítást. Itt csinálta az első vasbeton-szerkezetet Möller István 40 [sic!] évvel ezelőtt a nagy kupola összefogására, akkor, mikor még Magyarországon a vasbeton-konstrukciónak hírére sem ismerték. [...] Elárulhatjuk, hogy a kitűnő professzornak teljesen egyéni, saját találmányú receptjei vannak minden habarcs- és betonkeverésre és hogy ezek mily kitűnően állnak be, mutatja a 40 [sic!] évvel ezelőtt ennek alapján végzett restaurálás. [...] Nem is tudják a szakemberek sem, micsoda kincsek, nagyszerű építési mesterfogások vannak itt, melyeket fenntart, dédelget szerető restaurátorunk, a 70 évvel is fiatalos fürgeséggel a lépcsőket járó nagy magyar értékünk, Möller István műegyetemi tanár” – méltatta 1929-ben az *Építő Ipar – Építő Művészet* című hetilap Möller főszékesegyházon végzett tevékenységét.²²

zat korábban 1912-esnek gondolt keletkezési ideje pontosítható, az minden bizonnyal 1913-ban keletkezett. Lásd Hollenzer László (1870–?) műemléki fotográfus emlékkiállítás. Szerk. PLANK Ibolya. Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség, 1990. 19, 37. Kat. 100, 103.

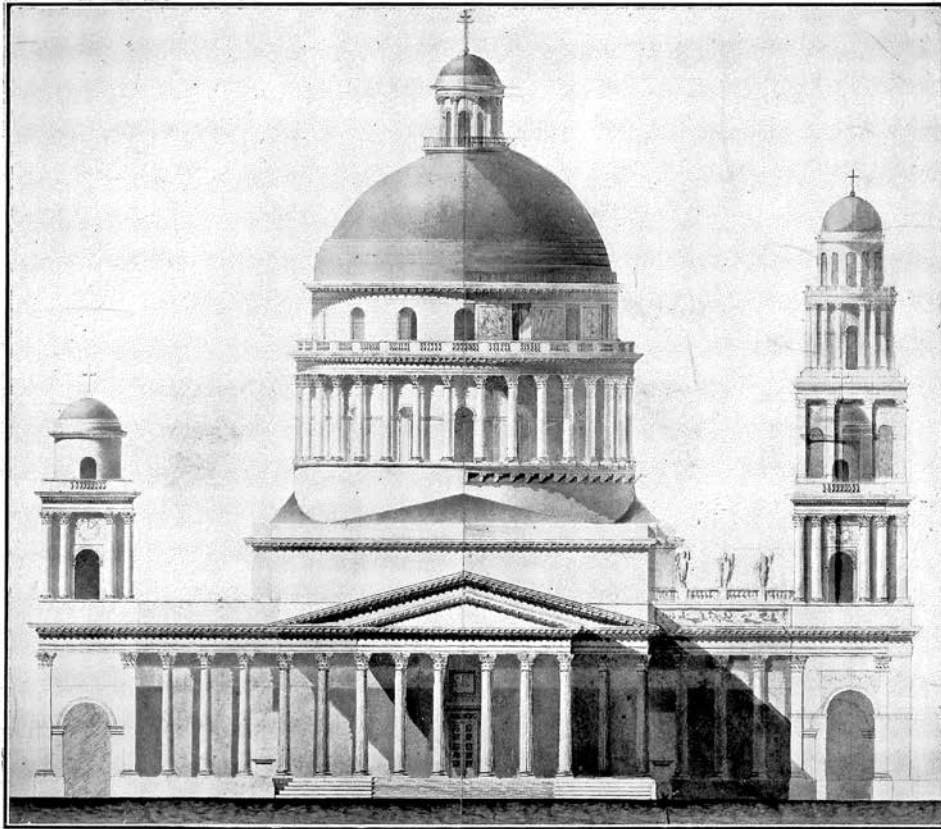
19 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 124.

20 Priol Alajos és Möller István kapcsolata nem Esztergomra korlátozódott. A pallér a pécsi ókeresztény sírkamrák feltárásában is közreműködött munkavezetőként Szőnyi Ottó és Möller mellett

1913-ban és 1922-ben. GÁBOR Olivér: *Sopianae késő antik (északi) temetőjének épületei és falfestményei*, I. Doktori disszertáció. Pécs, PTE, 2008. 39.

21 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 118, K 131, K 342.

22 *Építő Ipar – Építő Művészet*, 53. 1929. 108; az 1929-ben kezdett helyreállításról: Nagy munkával végzik a Bazilika restaurálását. *Esztergom és Vidéke*, 50. 1929. 70. sz. 2.

7. Valószínűleg Páck János főhomlokzati tervéről készült fotóreprodukció a homlokzat kialakításának két különböző változatával Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, Itsz. K. 134. (Az eredeti tervlap valószínűleg megsemmisült.)

Ezeknek a „csupán” állagvédelmi és szerkezetmegerősítési feladatoknak a megtervezéséhez Möller meg akarta érteni a 19. századi főszékesegyház épületét (bár „fő profilja” a középkori építészet volt), ezért mindent megtett, hogy elmélyüljön a 19. századi bazilika építéstörténetében. Tanulmányozta Kühnel Pál, Páck János, Pietro Nobile, Hild József, Feigler Gusztáv és Lippert József bazilikaterveit, az épülőfélben lévő főszékesegyházról készült korabeli ábrázolásokat.²³ A bazilikában

lévő jelentősebb műalkotásokra vonatkozó adatokat gyűjtött. De még a 19. század hercegprímásainak tevékenységéről is készített jegyzeteket.²⁴

A 19. századi bazilikával való foglalkozás lehetőségét teremtett Möller számára, hogy a középkori Szent Adalbert-székesegyház történetét is elmélyültebben kutassa.²⁵ Ismerte Mathes Jánosnak a Várhegy középkori maradványairól szóló alapművét,²⁶ és fordítást jegyzetelt Széless György kanonok 1761-es munkájából is.²⁷ Tanul-

23 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, Itsz. K 122, K 124.

24 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, Itsz. K 118.

25 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, Itsz. K 127, K 128, K 129, K 131, K 132, K 133.

26 Joannes Nep. MATHES: *Veteris Arcis Strigoniensis monumentorum ibidem erutorum alarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio*. Strigonium, 1827.

27 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, Itsz. K 124; Széless Georgius: *Rudera Ecclesiarum Unius Cathedralis S. Adalberti M. Alterius Collegiatae Ecclesiae Divi Stephani Prothomartiris in arce Strigoniensi existentia descripta*. Strigonii 1765. Kézirat. EPL Archivum Ecclesiasticum Vetus nr. 1344. (Kiadva: Széless György: *Az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház. Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert-székesegyház és a Szent István-templom romjairól*. A latin szöveget átírta és ford. WAIGAND József és ROMHÁNYI Beatrix. A bevezetést

mányozta a Várhegyről készült, ekkor a főszékesegyház „mintatermében” őrzött maketteket.²⁸ A Bakócz-kápolna néhány faragványáról, a bazilikában és a Várhegyen lévő középkori kőfaragványokról manuálékát készített, ezeket jegyzetekkel látta el.²⁹ Lepold Antallal valószínűleg élénk kapcsolatot ápol. E kutatásai során kerülhetett birtokába egy szerző és dátum megjelölése nélküli kefelevonat, amely százkét oldalt tartalmaz két műből, és amelynek kézírásos korrektúráját talán Möller készítette.³⁰ Az egyik az esztergomi érsekekről, az érsekség Nagyszombatba történő átköltözésének időszakáról és Esztergomba visszatelepüléséről szóló történeti jellegű munka, amely elszórt leírásokat és említéseket tartalmaz esztergomi és nagyszombati templomokról, a másik Széless kanonok 18. századi műve egy részének fordítása.³¹ Elképzelhető, hogy ezekhez a tudományos, történeti munkákhoz készült az az irattári hagyatékában lévő ötvenkét klisényomat, amelyek 12. századi kőfaragványok, 19. századi tervlapok és metszetek, a Várhegy és a tervezett érsekségi székhely makettjei, valamint Möller felmérése fotóinak reprodukciója.³² A főszékesegyház archív tervanyagáról készült lenyomatok azért is érdemelnek külön figyelmet, mivel ezek többsége a MÉM MDK

Tervtárában őrzött, a Prímási Levéltár Tervtárában lévő 19. századi tervsorozatokkal kapcsolatban lévő, azokat kiegészítő tervlapok még sértetlen állapotú darabjairól, továbbá mára megsemmisült, vagy ismeretlen helyen lévő tervekről készültek (7. kép).³³

Möllert követően a főszékesegyház állagmegóvását, helyreállítását vagy bármilyen további építészeti beavatkozását tervező vagy e feladatokban közreműködő építészek (Csonka Pál, Váczy-Hübschl Antal, Dragonits Tamás, Sedlmayr Jánosné, Erdei Ferenc és a többiek) ilyen elmélyült, teoretikus, az épület megértését és megismerését célzó kutatásokat már nem végeztek – amelynek jóval rövidebb működésük az oka, viszont ennek elmaradása nyomot hagyott a bazilikán. Möllernek az esztergomi főszékesegyházon kifejtett, gondos és alapos tanulmányokkal előkészített tevékenysége követendő példát állít minden további állagmegóvási, helyreállítási, restaurátori beavatkozás tervezéséhez és kivitelezéséhez, hogy a második világháború utáni évtizedek során készült több, a műemléki érték érvényesülését zavaró, az építészeti és művészeti minőség nagyszerűségét csorbító, sokszor esetleges jellegű beavatkozások sora Magyarország főtemplomán megszűnhessen.

- és a jegyzeteket írta MAROSI Ernő és HORVÁTH István. Esztergom, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 1998.)
- 28 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 124.
- 29 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 341. A faragványok jelentős részének azonosítása a manuálék alapján nehézkes. A témához lásd HAVASI Krisztina: Möller István rajzai pilisszentkereszti kőfaragványokról. *Műemlékvédelem*, 54. 2010. 179–188; az esztergomi faragványokról készült rajzokkal Havasi Krisztina *Möller István és Esztergom, Pilisszentkereszt, Eger: építészettörténeti vizsgálatok és kőfaragványok* című előadása foglalkozott [A műemlékvédő Möller István (1860–1934) konferencia. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal–ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság–BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék. 2010. április 19.]
- 30 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 334.
- 31 *Az Esztergom érsekeinek székhelye* című iratcsomó két részből áll. Első részének címe: *Az ország primásainak, Esztergom érsekeinek székhelye Nagyszombatban a mohácsi vész után, 1543-tól 1820. évig*. (35 oldal az iratcsomó végén: 20–49.). Folytatása, amely „előző közlemény”-ként utal a nagyszombati részre, 19 oldalas terjedelemben tekintti át a Rudnay Sándor érsekségétől Simor János haláláig terjedő időszakot (az iratcsomó elején: 1–19). Mindkét fejezet nélkülözi a hivatkozásokat. Ehhez 34 oldalban társul a második rész, amely Széless György műve részletének (3. fejezet 6. §–7. fejezet 3. §) fordítása (az irat közepén). Ezt az iratot korábban Möllernek tulajdonítottuk, de szempontrendszere korántsem építészeti, építészeti megközelítést mutat, így korábbi feltételezésünket sem tarthatjuk fenn. Sem a történeti áttekintést, sem Széless művének (1998 előtti) fordítását nem ismerem publikálva. Forster Gyula 1928-as tájékoztatója, miszerint Möller „az építészeti arányokról írt tanulmányát az esztergomi várban létezett régi bazilikáról megjelenendő

ismertetésben fogja közzétenni” (FORSTER Gyula: *A Magyar Tudományos Akadémia és a műemlékek védelme*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1928. 29), ismereteim szerint szintén nem készült el publikált formában, talán csak előadás keretében ismertette. Lásd ehhez: FEHÉR Krisztina–HALMAS Balázs: A középkori építészeti szerkesztési módszerei a hazai szakirodalom tükrében. *Építés-Építéstudomány*, 43. 2015. 241.

- 32 MÉM MDK, Tudományos Irattár, Möller István-hagyaték, ltsz. K 134.
- 33 MÉM MDK Tervtár, ltsz. R 46486, R 46489, R 46490, R 46491 és egy leltári szám nélküli, szignálatlan (Packh Jánosnak tulajdonítható) és keltezetlen (1832 augusztusára datálható) tervlap a főszékesegyház belső nézetéről kelet felé, még kupola nélkül. Ismeretlen helyen lévő vagy megsemmisült, valószínűleg Packh által készített terv a főhomlokzat kialakításának két lehetséges változatával (7. kép), továbbá egy főhomlokzati és egy dunai homlokzati tervlap, amelyek talán Hild Józsefhez köthetők, akinek a bazilikáról fennmaradt terveinek csekély száma (különösen az itt kifejtett tevékenysége mértékében) zavarba ejtő. „A tervek egy része, más, a bazilika építésére vonatkozó rajzokkal együtt valószínűleg Möller István (1860–1934) építész műtermébe kerül a bazilika 1913–1916 között végzett megerősítési munkák tervezésekor. [...] Házukban lévő műtermék rajzait a családi lakóépületének Ingatlankezelő Vállalat [által végzett] tatarozásakor használták fel a fafödém közeinek kitömésére. Ezt véletlenül fedezte fel Kelényi György művészettörténész és Bodor Imre archeológus-tervátor mentette meg az Országos Műemlékvédelmi Hivatal tervtárába.” HORVÁTH Alice: Az esztergomi bazilika helye a 19. századi európai építészeten. In: *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis III. Emlékkönyv az esztergomi bazilika felszentelésének 150. évfordulójára alkalmából*. Szerk. BEKE Margit. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 34. 1. j.